

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

В статье освещаются основные теоретико-методологические подходы к изучению феномена коммуникативной компетентности. Анализируется сущность и структура коммуникативной компетентности как сложного системного социально-психологического свойства личности. Особое внимание акцентируется на роли отмеченного явления в процессе подготовки специалистов педагогического и психологического профилей.

The subject of the article is the principle theoretic-methodological approaches to the study of the phenomenon of communicative competence. It analyzes the essence and the structure of communicative competence as complicated system social-psychological characteristic of the personality. The main attention is paid to the role of this phenomenon in process of training of future teachers and psychologists.

Розвиток особистості студента і формування його готовності до майбутньої професійної діяльності є ключовими в теорії і практиці вдосконалення роботи сучасного вищого навчального закладу (ВНЗ). Саме під час навчання у ВНЗ відбувається первинне «освоєння» професії, визначаються життєва та світоглядна позиції молодої людини, вивчаються способи взаємодії, форми поведінки і спілкування. Вибір методів та засобів вдосконалення орієнтації в нових умовах багато в чому залежить від комунікативної компетентності і визначається розумінням її природи. Головною проблемою є побудова такої системи навчально-освітнього процесу, яка б оптимально враховувала особливості та закономірності не лише особистісного розвитку студента, а й професійного становлення його як спеціаліста. Тому, на наш погляд, важливим є дослідження взаємозв'язку і взаємозумовленості двох процесів: розвитку особистості і становлення професіонала.

Результати дослідження. У сучасній психологічній науці досить багато досліджень, присвячених різноманітним психологічним аспектам особистісного розвитку студентів, професійній діяльності та професіоналізації особистості. Ці питання розглядались у контексті специфіки студентського віку як важливої стадії

особистісного розвитку [1; 3], а також з позиції специфіки професійної підготовки майбутніх психологів [4; 11; 12; 19; 20].

Вказуючи на специфічність професійної діяльності практичного психолога, дослідники вирізняють психологічну компетентність як один із параметрів професіограми спеціаліста, визначаючи компетентність як особливий тип організації предметно-специфічних знань, що дає змогу приймати ефективні рішення у відповідній галузі діяльності [17, С. 369].

У працях психологів розглядаються окремі сторони компетентності: компетентність у спілкуванні, інтелектуальна компетентність тощо [11; 20]. Зазначимо, що практичному психологу на відміну від, скажімо, традиційного викладача, недостатньо володіти матеріалом (знаннями) і методикою його передачі. Специфіка професії вимагає додаткових видів компетентності, таких як, наприклад, комунікативна компетентність, тобто розвинені комунікативні навички (вербальні та невербальні), чутливість до групових процесів та вміння їх інтерпретувати.

Термін комунікативної компетентності не новий у психологічній науці, але єдиного визначення цього поняття немає. Довідникова література, яка відображає загальноприйнятий рівень інтеграції сучасних підходів до визначення тих чи інших понять, інтерпретує, зокрема, соціальну компетентність як «здатність індивіда ефективно взаємодіяти з людьми в системі міжособистісних відносин» [16, С. 226], а комунікативну компетентність — як здатність встановлювати і підтримувати важливі контакти з людьми. До складу комунікативної компетентності входить певна сукупність знань, вмінь, навичок, які забезпечують ефективний перебіг комунікативного процесу.

Узагальнюючи основні підходи до визначення цього поняття в сучасній психологічній літературі, можна констатувати, що комунікативна компетентність — це:

- система внутрішніх засобів регуляції комунікативних дій [14];
- складне утворення, що охоплює знання соціально-психологічних факторів і вміння використовувати їх у конкретній діяльності, розуміння мотивів, інтенцій, стратегій поведінки, фрустрацій як своїх власних, так і партнерів по спілкуванню, вміння розібратись у групових соціально-психологічних проблемах, осмислення можливих перешкод на шляху до взаємного порозуміння, оволодіння технологією та психотехнікою спілкування [10];

- заснована на знаннях, чуттєвому досвіді та вільному володінні засобами спілкування здатність особистості орієнтуватися у ситуаціях спілкування [5];
- певна інтегральна характеристика спілкування, в якій опосередковано виражаються морально-світоглядні установки особистості, її загальна та професійна спрямованість, рівень комунікабельності [6];
- складне утворення, що містить пізнавальний, емоційний та поведінковий компоненти [11].

Є. В. Руденський до складу комунікативної компетентності відносить: уміння давати соціально-психологічний прогноз комунікативній ситуації, в якій має відбуватися спілкування; уміння програмувати процес спілкування, спираючись на своєрідність комунікативної ситуації; здатність пристосовуватися до умов соціально-психологічної атмосфери комунікативної ситуації [14].

У своїх дослідженнях російський психолог Л. А. Петровська наголошує на тому, що становленню міжособистісного спілкування найбільше сприяє комунікативна компетентність, тому треба звернути увагу не тільки на її характеристики, а й на комунікатора та на умови, які супроводжують комунікативний контакт. До іваріантних складових комунікативної компетентності належать: партнерів-учасників, ситуацію, завдання та взаємозв'язки між ними. Звідси випливає, що комунікативна компетентність в узагальненому плані передбачає розвиток адекватної орієнтації людини в самій собі — власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації та завданні процесу спілкування [10].

На думку Ю. М. Ємельянова комунікативна компетентність набувається в соціальному контексті. Серед основних факторів, що визначають її розвиток, дослідник називає життєвий досвід людини, її загальну ерудицію, певні здібності [5].

Психологи В. П. Захаров та Н. Ю. Хрящева називають такі фактори комунікативної компетентності у спілкуванні: знання в галузі психології особистості, групи, спілкування; вміння та навички спілкування; корекція і розвиток установок, потрібних для успішного спілкування; здатність адекватно і повно сприймати і оцінювати себе та інших людей, а також взаємини, що виникають між людьми; корекція та розвиток системи ставлень особистості до проблем і ситуацій, які виникають у процесі спілкування [6].

Н. І. Пов'якель наголошує на тому, що ефективно вирішення психологом-практиком професійних завдань залежить від наявності та рівня сформованості цілої низки професійно важливих особистісних

рис і якостей, серед яких, зокрема, виокремлює здатність майбутнього фахівця в галузі психології з діалогу і партнерства у створенні професійних відносин і регуляції професійного мислення, а також наявності професійно важливих соціально-когнітивних і комунікативних умінь [11].

За визначенням Н. І. Пов'якель, психологічна готовність до партнерства містить когнітивну складову (уміння бути уважним до іншого, адекватно сприймати і відображувати комунікативну інформацію, адекватно бачити проблему, гнучкість і неригідність мислення, рефлексія), емоційно-вольову складову (зацікавленість, позитивна мотивованість тощо), поведінкову складову (адекватність поведінкових реакцій, відсутність проєкцій і конфліктогенів типу зневаги, презирства, образ, натяків тощо) [11, С. 103].

Не викликає сумніву думка про те, що особистість фахівця вдосконалюється у процесі професійної діяльності роками, однак відносно будь-якої діяльності можна вирізнити низку професійно важливих якостей, рівень розвитку яких до початку оволодіння професією є достатнім для забезпечення певної успішності виконання, реалізації діяльності. При запровадженні у навчальний процес нормативних курсів («Психологія спілкування», «Основи психоконсультації і психокорекції» тощо), спецкурсів і тренінгів професійно важливих якостей значно поліпшується якість професійного навчання. Тому особлива увага у психологічній літературі приділяється активним методам навчання як засобу підготовки практичних психологів (Л. В. Долинська, Ю. Н. Ємельянов, Л. А. Петровська, Н. І. Пов'якель, О. В. Сидоренко, Н. Ю. Хряцова та ін.); ці дослідження стосуються, зокрема, розробок методів розвитку такої важливої професійної якості, як комунікативна компетентність практичного психолога [4–6; 10–13; 15].

Використання тренінгів у психологічній практиці відоме досить давно. Дослідники вважають, що перші тренінгові заняття, спрямовані на підвищення компетентності у спілкуванні, проводили учні К. Левіна в США в 50-ті роки ХХ ст.; такі заняття дістали назву Т-груп [18].

Термін «тренінг» (від англ. *train, training*) має низку значень: навчання, виховання, тренування, дресура. Подібна багатозначність властива і науковим визначенням поняття «тренінг». Ю. М. Ємельянов визначає його як групу методів розвитку здібностей до навчання і оволодіння будь-яким складним видом діяльності [5].

Л. А. Петровська вважає соціально-психологічний тренінг засобом впливу, спрямованого на розвиток знань, соціальних установок,

умінь і досвіду у сфері міжособистісного спілкування, засобу розвитку компетентності у спілкуванні [10].

Г. А. Ковальов відносить соціально-психологічний тренінг до методів активного соціально-психологічного навчання як комплексного соціально-дидактичного напрямку [7].

Б. Д. Паригін розглядає методи групового консультування як активне групове навчання навичок спілкування (розвиток професійно важливих якостей, адаптація до нової соціальної ролі з відповідною корекцією «Я-концепції» та самооцінки) [9].

Загальну мету соціально-психологічного тренінгу — підвищення компетентності у спілкуванні — можна конкретизувати в різних завданнях, але обов'язково пов'язаних з оволодінням знаннями, формуванням умінь, навичок, розвитком установок, що зумовлюють поведінку у спілкуванні, перцептивних здібностей людини, з корекцією та розвитком системи взаємовідносин особистості.

Однією з умов успішної роботи тренінгової групи є рефлексія того завдання, яке вирішується під час занять. Вплив може здійснюватися на рівні установок, умінь чи навичок, перцептивних здібностей тощо. Змішувати різні завдання під час роботи однієї тренінгової групи не доцільно, оскільки це може знизити ефективність впливу і викликати появу етичних проблем, оскільки змінювати завдання у процесі тренінгу можливо лише зі згоди групи.

Робота тренінгової групи має кілька специфічних принципів: принцип активності; принцип дослідницької (творчої) позиції; принцип об'єктивації (усвідомлення) поведінки; принцип партнерського (суб'єкт-суб'єктного) спілкування. Ефективність тренінгу залежить від рівня майстерності тренера і того, наскільки великим арсеналом засобів він володіє для досягнення поставленої мети.

На нашу думку, управління процесом розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів зумовлює застосування цілого комплексу психолого-педагогічних технологій, форм і методів організації процесу вузівської підготовки фахівців. Вивчення нормативних дисциплін («Соціальна психологія», «Психологія спілкування», «Основи психотерапії», «Конфліктологія», «Основи психоконсультування і психокорекції» тощо) передбачає як засвоєння теоретичних знань з практичної психології, так і формування системи психологічних умінь і навичок. Більшість дослідників вважає, що застосування на лекційних, семінарських і практичних заняттях таких активних методів навчання, як диспут, розгляд

проблемних ситуацій, різних форм творчих завдань для самостійного виконання, інтерактивних ігор підвищує зацікавленість предметом та ефективність засвоєння знань.

Використання ігрових методів сприяє активному спілкуванню, яке при цьому контролюється і цілеспрямовується. Таке цілеспрямоване спілкування надає психотерапевтичну та розвивальну можливість проявити особистості свою сутність, сприяє задоволенню прагнення до групових форм взаємодії та спілкування з іншими у студентському віці [12, С. 216].

Для адаптації студентів-психологів до умов навчання можливе запровадження різноманітних тренінгових груп спілкування чи використання окремих елементів тренінгу, вже починаючи з перших курсів. Вони допомагають майбутнім спеціалістам розпочати знайомство з практичною психологією «зсередини», оволодіти комунікативними вміннями, підвищити свою емоційну чутливість, емпатію, створити комфортну атмосферу у групі.

Найважна підготовка практикуючих психологів передбачає входження студентів у різноманітні тренінги лише на старших курсах («Психологічний тренінг», «Тренінг сенситивності», «Тренінг комунікативної компетентності»). На наш погляд, перед початком тренінгу доцільним буде проведення діагностики рівня розвитку комунікативної компетентності студентів. Це можна зробити за допомогою методик визначення організаторських та комунікативних якостей, їх прояву у міжособистісних стосунках (КОС-2, тест-опитувальник Л. П. Калінського, Т. Лірі); окремі особистісні риси, які впливають на розвиток комунікативної компетентності можна виявити за допомогою особистісних опитувальників (Багатофакторний опитувальник Р. Кеттела 16PF); виявити рівень самооцінки особистості і рівня розвитку професійно важливих якостей (Самооцінка-25 В. Н. Куніциної, методика «Хто я?») тощо [2; 8]. Отримані результати психодіагностики рис особистості і рівня розвитку комунікативної компетентності дають змогу підібрати максимально ефективний план проведення тренінгу з цією групою.

Висновки. Розвиток комунікативної компетентності займає особливе місце в підготовці майбутніх психологів. Оскільки професія практичного психолога належить до соціономічних видів праці, де спілкування зі сторони, що супроводжує трудову діяльність, перетворюється на професійно значущу, суттєву сторону. Усі основні види роботи практичного психолога в закладах освіти (сприяння формуванню особистості дитини, розвитку її здібностей, психодіагностика, психологічне консультування, психокорекція,

профілактика, просвітницька діяльність тощо) здійснюються через організацію спілкування з учнями та іншими учасниками педагогічного процесу.

Багатоаспектність діяльності психолога системи освіти висуває певні вимоги до індивідуально-психологічних особливостей та професійних якостей практичного психолога, зокрема, до рівня його комунікативної компетентності. Разом з тим у теорії і практиці функціонування шкільної психологічної служби ще не розроблено еталонної моделі практичного шкільного психолога, не об'єктивовані вимоги до його особистості та професійної діяльності, що суттєво ускладнює роботу спеціальних факультетів з підготовки практичних психологів, відкритих при вищих навчальних закладах педагогічного профілю. Як наслідок, виникла суперечність між потребою у швидкій підготовці практичних психологів для системи освіти та якістю цієї підготовки. Поглиблює цю суперечність ще й відсутність апробованих ефективних технологій професійної підготовки майбутніх практичних психологів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьев Б. Г.* К психофизиологии студенческого возраста // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. — Л., 1974. — С. 3–15.
2. *Батаршев А. В.* Психодиагностика способности к общению, или как определить организаторские и коммуникативные качества личности. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. — 176 с.
3. *Белинская Е. П.* Временные аспекты «Я-концепции» и идентичности // Мир психологии. — 1999. — № 3. — С. 140–147.
4. *Долинська Л. В., Левченко М. В., Чепелева Н. В.* та ін. Активні методи в роботі практичного психолога. — К., 1994. — 80 с.
5. *Емельянов Ю. Н.* Активное социально-психологическое обучение. — Л.: ЛГУ, 1985. — 276 с.
6. *Захаров В. П., Хрящева Н. Ю.* Социально-психологический тренинг. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. — 55 с.
7. *Ковалев Г. А.* Основные направления использования активного социального обучения в странах Запада // Психологический журнал. — 1989. — Т. 10. — № 1. — С. 127–136.
8. *Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. Н.* Межличностное общение: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2003. — 544 с.
9. *Парыгин Б. Д.* Основы социально-психологической теории. — М.: Мысль, 1971. — 351 с.
10. *Петровская Л. А.* Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. — М.: Изд-во МГУ, 1989. — 216 с.

11. *Пов'якель Н. І.* Психологічна готовність до партнерства і особливості професійної саморегуляції практичного психолога // Психологія: Зб. наук. пр. НПУ ім. М. П. Драгоманова. — Вип. 2. — К., 1998. — С. 103–108.
12. *Пов'якель Н. І.* Професіогенез саморегуляції мислення практичного психолога: Монографія. — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. — 295 с.
13. Психогимнастика в тренінге / Под ред. *Н. Ю. Хрящевой.* — СПб.: Речь, Інститут Тренінга, 2001. — 256 с.
14. *Руденський Е. В.* Соціальна психологія: Курс лекцій. — М.; Новосибірськ: ИНФРА-М, 1997. — 224 с.
15. *Сидоренко О. В.* Тренінг комунікативної компетентності в деловому взаємодії. — СПб.: Речь, 2006. — 208 с.
16. Словарь практического психолога / Сост. *С. Ю. Головин.* — Минск: Харвест, 1997. — 800 с.
17. *Холодная М. А.* Психология интеллекта: парадоксы исследования. — М.: Барс, 1996.
18. *Хьел Л., Зиглер Д.* Теории личности. — СПб., 1997.
19. *Чепелева Н. В.* Становлення професійної компетентності в системі вузівської підготовки практичних психологів // Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: Матеріали методологічного семінару АПН України, 12 листопада 1998 р. — К.: Гнозис, 1998. — 605 с.
20. *Чепелева Н. В., Пов'якель Н. І.* Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога // Психологія: Зб. наук. пр. НПУ ім. М. П. Драгоманова. — Вип. 3. — К., 1998. — С. 35–41.

Ключевые слова: комунікативна компетентність, суб'єкт, суб'єктне об'єктивне, структурні компоненти комунікативної компетентності.

Key words: communicative competence, subject-subject communication, the structure of communicative competence.

УДК 612.821

Л. Г. Висоцька

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ ВІДБІР І ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ ПОЛЯРНИКІВ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ АНТАРКТИЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ

В статті изложены порядок проведения психофизиологического сопровождения украинских антарктических экспедиций и методология определения психофизиологического отбора, отдельно отмечены особенности психологической адаптации полярников на антарктической станции в течение года. Описана характеристика изменений психологического статуса по возвращению с зимовки по сравнению с тестированием на момент отправления в Антарктиду.